

ŽIDOVSKÍ PODNIKATELIA V MESTE NITRE

MARIÁN NASTER – ANETA KOZMÉROVÁ

NASTER, Marián, KOZMEROVÁ, Aneta: Jewish Businessmen in the Town Nitra, 2021, Vol. 3, Issue 2, pp. 55 – 63. DOI: 10.17846/CEV.2021.03.2.55-63.

ABSTRACT: The study is about Jewish businessmen and their companies in the town of Nitra in the 1930s. It gives us a look at the diverse Jewish companies and firms when the Jewish minority had a major stake in the businesslife. The study focuses on several firms in Nitra, their owners, types, activities. It also deals with the aftermath of the anti-Jewish legislation adopted by the first Slovak state, primarily its impact on Jewish businesses.

KEYWORDS: Jews. Nitra. Business. Slovak State. World War II.

Rakúsko-uhorské vyrovnanie v roku 1867 a následná emancipácia židov znamenala zrovnoprávnenie židov na politickej a občianskej úrovni, tým sa mohli plnohodnotne rozvíjať vo všetkých sférach. Československá republika tiež priznávala rovnaké práva všetkým svojim občanom.

V 30. rokoch 20. storočia, po odznení veľkej hospodárskej krízy, dochádza k rozmachu podnikania v celoeurópskom meradle.

Podľa sčítania obyvateľov sa v roku 1930 k židovskému vierovyznaniu hlásilo 17,9 % obyvateľov Nitry (Sčítanie 1930). Ich podiel na podnikaní však bol percentuálne vyšší. Židovská komunita v Nitre vkladala veľké nádeje do zástupcu židovskej náboženskej obce Dr. Vojtecha Szilágyiho, ktorý sa stal víťazom obecných volieb v roku 1931 a získal post primátora Nitry. Post primátora zastával, žiaľ, iba jeden rok, po ťažkej chorobe v apríli 1932 zomrel (Hetényi 2021, 28). V roku 1932 nastupuje na post primátora František Mojto, ktorý bol kandidátom Slovenskej ľudovej strany. Táto politická strana a jej predstavitelia otvorene vystupovali proti židovskej menšine.

Rozmach židovského podnikania pokračoval ďalej až do roku 1938, keď sa v dobovej tlači začali objavovať antisemitsky ladené články. V tlači boli židia obviňovaní napr. z pašovania, z vysedávania v kaviarňach aj zo šírenia lavicovej politiky. V roku 1938 tiež došlo k výtržníctvu z iniciatívy členov miestnej Hlinkovej gardy, pri ktorom boli poškodené výklady židovských obchodov a na budovách sa umiestnili protizidovské nápisy (Könözyová 2005, 81). Na židovských podnikateľov obmedzujúco pôsobilo napríklad aj nariadenie o nedeľnom oddychu či regulácie nových živností¹ (Palárik – Hasarová 2020, 471). Stereotyp žida v slovenskej spoločnosti ako krčmára, úžerníka, majetného obchodníka, bankára či lekára, ktorý je príčinou nešťastia slovenského človeka, bol ďalej živený dobovou propagandou. Tá tiež hlásala potrebu vyriešenia „židovskej otázky“, napravenia situácie a navrátenia „neprávom nadobudnutého majetku“. Samotná HSLŠ vyhlasovala, že židovský majetok rozdelí medzi Slovákov². Aj sám prezident Jozef Tiso na manifestácii vo Višňovom (1940) povedal: „Berieme vraj židom obchody, živnosti a to je vraj nie kresťanské. Hovorím: je to kresťanské, lebo berieme len to, čo oni nášmu ľudu brali oddávna“ (Slovák 1940, 4).

Najcitelnejšie boli nariadenia prijímané po vzniku slovenského štátu v marci 1939, ktoré nielen významnou mierou zasahovali do podnikateľského života židovského obyvateľstva, ale znamenali aj jeho koniec. Bolo to predovšetkým vládne nariadenie č. 137/1940 Sl. z. o menovaní

¹ Porov. bližšie: Palárik, Miroslav – Hasarová, Zuzana, 2020. Hospodárska a socioekonomická situácia v Nitre a v nitrianskom okrese v období autonómie Slovenska. In: *Studia Historica Nitriensia* 24/2, 470 – 478.

² Porov. bližšie: Nižňanský, Eduard a kol. 2016. *Obraz nepriateľa*. Banská Bystrica: Múzeum SNP.

dôverníkov a dočasných správcov do priemyselných, obchodných a remeselných podnikov, zákon č. 113/1940 Sl. z. o židovských podnikoch a židoch zamestnaných v podnikoch, známy tiež ako tzv. „prvý arizačný zákon“, a nariadenie vlády č. 303/1940 Sl. z. o židovských podnikoch, známy ako tzv. „druhý arizačný zákon“³.

Nižšie sa venujeme niekoľkým podnikom fungujúcim v Nitre v 30. rokoch 20. storočia, v čase najväčšieho hospodárskeho rozmachu pred druhou svetovou vojnou, kde vlastníckmi či akcionármi boli židia, zároveň zachytávame ich osud po prijatí protizidovskej legislatívy. Využívame pritom najmä publikáciu o Nitre z roku 1931 a dobovú tlač. Pri významnejších a väčších podnikoch, ktorým sa venujeme, sme sa, prirodzene, dopátrali k väčšiemu množstvu informácií, naopak, pri niektorých malých podnikoch/obchodoch sa informácie obmedzili na vlastníka a vykonávanú činnosť, napriek tomu sme ich do práce zahrnuli, aby sme poukázali na pestrosť podnikov.

Veľkomlyn Arpád

Najstarším a zároveň najväčším závozom v Nitre bol parný veľkomlyn Arpád. Závod vznikol v roku 1863. Veľkomlyn Arpád prosperoval aj za 1. ČSR (Nitra 1931). V roku 1919 sa radil medzi najväčšie mlyny na Slovensku, denne dokázal zomlieť 14 vagónov obilia (Trenčanské noviny 1919, 6). V januári roku 1922 ho postihol rozsiahly požiar, čiastočne sa podarilo zachrániť iba strojárňu a kancelárske budovy. Škoda sa odhadovala až na 20 miliónov korún (Slovenský denník 1922, 4). Napriek tomu mlyn obnovili. V priebehu rokov 1929 – 1935 vybudovali trojposchodovú budovu pre lúpareň hrachu, prosa a jačmeňa. Pristavili sa skladiská, železobetónové silá na obilie a výrobky. Závod začal vyrábať hospodárske krmivá, ako prvý v republike získal oprávnenie na mletie a predaj papriky. Väčšinu akcionárov tvorili židia. Bol to Bernard Bach, ktorý bol technickým riaditeľom, Michal Krausz, ktorý bol hlavným riaditeľom, a Dezider Neumann, ktorý bol prokuristom (Zubácka 1997, 13 – 14; Nitra 1931).

Firma Adolf Kramer a synovia – Ferrenit

Medzi významné nitrianske závody patrila firma Adolf Kramer a synovia, ktorá vznikla v roku 1867. Firma sídlila medzi Zoborom a Starým mestom pri rieke Nitre na dnešnom Predmostí, Mostnej ulici. Firma obchodovala so stavebným drevom, palivom. Vyrábala umelý ľad. Pred prvou svetovou vojnou rodina Kramerovcov vybudovala závod na výrobu azbestocementovej krytiny. Závod okrem iného vyrábala aj bridlicové platne. Po prvej svetovej vojne sa zmenil názov firmy na Ferrenit, továreň na azbestocementovú bridlicu, Adolf Kramer a synovia. Od roku 1920 pri výrobe azbest nahradili lacnejšou celulózou. Za 1. ČSR v závode pracovalo 20 % priemyselných robotníkov v meste Nitra. V období slovenského štátu v roku 1941 závod získal vo funkcii dočasného správcu Jozef Vondra (Zubácka 1997, 14 – 15).

Sladovňa Eckenstein Ede a spoločníci

Sladovňa Eckenstein Ede a spoločníci založili viacerí židovskí podnikatelia v roku 1887. Majiteľom bolo švajčiarske konzorcium, na čele ktorého stál továrnik Eduard Eckenstein-Schreder. Sladovňa

³ Porov. bližšie: Mičev, Stanislav. 2010. *Augustín Morávek – Od arizácií k deportáciám*. Banská Bystrica: Múzeum SNP.

Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939 – 1945). Dokumenty 1. časť. Edícia Judaica Slovaca 1994.

Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939 – 1945). Dokumenty 2. časť. Edícia Judaica Slovaca 1994.

Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939 – 1945). Dokumenty 3. časť. Edícia Judaica Slovaca 1994.

Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1938 – 1945). Dokumenty 4. časť. Edícia Judaica Slovaca 1999.

vyrábala slad, ktorý vyvážala do Nemecka, Rakúska, Švajčiarska a Talianska. Sladovňa zápasila s nedostatkom surovín, najmä jačmeňa a uhlia. V dvadsiatych rokoch obmedzili výrobu sladú a nahradili ju sušením zeleniny (Zubácka 1997, 15). V roku 1942 firma postavila pri továrenských objektoch sociálny dom pre svojich robotníkov (Slovák 1942, 3). V menšom množstve tiež vyrábala kávoviny (Slovák 1944, 8).

Dopravná firma Quitt

Marek Quitt založil dopravnú firmu, ktorá niesla jeho priezvisko, v roku 1851. Od začiatku fungovania firmy mala kontakty s veľkými medzinárodnými dopravnými firmami. Po smrti Mareka Quitta v roku 1905 viedol firmu jeho syn Žigmund Quitt, ktorý predal žezlo firmy v roku 1920 svojmu nasledovníkovi Eugenovi Quittovi (Nitra 1931). Dopravná firma bola zlikvidovaná v marci 1941 (Úradné noviny 1941, 466).

Umeleckopriemyselný podnik

Umeleckopriemyselný podnik založila Józsa Fürstová. V podniku tkali koberce podľa svojich plánov a nákresov. Koberce mali jednotnú kompozíciu a čistý štýl (Nitra 1931).

Kaviareň Braun a Sekt Pavilon

Od roku 1906 viedol najexkluzívnejšiu nitriansku kaviareň a Sekt Pavilon Hugo Braun. Obe prevádzky sídlili na dnešnom Svätoplukovom námestí. Vo svojej kaviarni ako prvý v meste začal používať na vetranie vzduchu automatický vetrák (exhaustor), ktorý každú hodinu päťkrát naplnil čerstvým vzduchom miestnosť kaviarne. V Sekt Pavilone sa nachádzala zábavná miestnosť pre rodiny, v ktorej sa každý druhý týždeň konal nový program (Nitra 1931). Kaviareň a Sekt Pavilon arizoval v roku 1941 Ján Beňo (upn.gov.sk).

Obchod s koloniálnym tovarom a potravinami Alexandra Zobla

Najstarším obchodom s takmer 200-ročnou tradíciou bol na Párovskej ulici č. 33 Obchod s koloniálnym tovarom a potravinami Alexandra Zobla. Obchod bol od roku 1866 vo vlastníctve rodiny Zoblovej. V tomto roku ho prevzal Alexander Zobel starší a viedol ho až do roku 1910, keď ho odovzdal do rúk syna Alexandra (Nitra 1931). Obchod Alexandra Zobla mladšieho arizoval Ferdinand Lednický (upn.gov.sk).

Podnik vodovodného inštalatéra Maxa Spitzera

V roku 1904 vznikol Podnik vodovodného inštalatéra Maxa Spitzera. Kancelária podniku sídlila na Wilsonovej ulici (dnešná Štefánikova trieda), ktorá bola vzorkovým skladiskom modernej kúpeľnej techniky. Spitzer bol odborníkom na vodovody, vykonával aj inštalátorske práce v štátnych a mestských obytných domoch v meste a na vidieku (Nitra 1931). Firmu arizoval František Podolský (upn.gov.sk).

Obchod s nábytkom Izidora Vajdu

Obchod s nábytkom Izidora Vajdu bol jedným z najväčších nábytkových domov v Nitre. Sídlil na Párovskej ulici č. 22/24. V roku 1941 obchod Izidora Vajdu arizoval Štefan Jančovič z Bánoviec nad Bebravou (upn.gov.sk).

Obchod s nábytkom Aurela Goldsteina

Nábytkový dom Aurela Goldsteina predával kvalitný nábytok vyrobený doma, ale aj v zahraničí. Obchod sídlil na vtedajšej Hlinkovej ulici č. 16. Arizoval ho Fridrich Varga (upn.gov.sk).

Nábytok a čalúnnictvo H. Löwingera

Obchod s nábytkom a čalúnnictvom sídlil na Wilsonovej ulici (dnešná Štefánikova trieda). Bol zlikvidovaný v roku 1941 (Úradné noviny 1941, 466).

Veľkoobchod s krátkym, galantérnym a pleteným tovarom Viktora Linkenberga

Veľkoobchod s importovaným galantérnym a pleteným tovarom sídlil na Párovskej ulici č. 1. Obchod Viktora Linkenberga arizoval Ján Brňo (upn.gov.sk).

Obchod s konfekčným tovarom Adolfa Lebovitsa

Obchod sídlil na Rázusovej ulici č. 14. Ponúkal najmä konfekčný tovar pre mužov a látky. Arizátorom obchodu bol Gustáv Bednarovič (upn.gov.sk).

Obchod krajčír a obchodníka so šatstvom Arona Weinera

Obchod sídlil na Wilsonovej ulici č. 4. Ponúkal prvotriedny a zároveň lacný tovar. Mal veľký sklad s hotovými mužskými, ženskými a detskými šatami. Obchod bol likvidovaný v roku 1941 (Úradné noviny 1941, 1586).

Zlatníctvo a hodinárstvo Arona Antmanna

Na Kupeckej ulici č. 17 predával hodiny a klenoty. Vykupoval alebo vymieňal pokazené a opotrebované zlato a striebro. Obchod arizoval Alojz Rajec.

Zlatníctvo Júliusa Schicka

Vo svojom zlatníctve ponúkal predmety vyrobené zo zlata, striebra a briliantov. Podobne ako zlatník Antmann vykupoval alebo vymieňal pokazené a opotrebované drahé kovy.

Veľkoobchod s autovým olejom a benzínom Kornela Adlera

Obchodník Adler dovážal benzín a petrolej z Rumunska, motorový olej z USA, autový olej z Holandska a strojové a autové oleje zo ZSSR (Nitra 1931).

Továreň na rybie konzervy Mórica Zilza

Továreň na Kanálovej ulici konzervovala a údila neživé ryby s odstránenými vnútornosťami, ktoré dovážala z Anglicka, Nórska, Fínska a Dánska (Nitra 1931). Továreň arizoval Imrich Löbb (upn.gov.sk).

Továreň na výrobu hlinených fajok Maxa Weisza

Výrobcom fajok pôsobiacim v Nitre v prvej tretine 20. storočia bol Max Weisz. Jeho dielňa sa nachádzala v dnes už zbúranom dome na Farskej ulici. Vie sa, že dielňa fungovala v medzivojnovom období a sám Maximilián Weisz ju v inzeráte z roku 1924 označil za „továreň na hlinené fajky“ (Nitra 1931). Výroba fajok bola v továrni ukončená pravdepodobne ešte pred rokom 1939.

Kino Palace a Kino Tatra

Július Stark sa stal významnou osobnosťou Nitry. V polovici 20. rokov vlastnil lukratívnu dvojpodlažnú budovu v centre mesta na vtedajšej Hlavnej ulici (dnešná Radlinského ulica 9), v ktorej od roku 1925 fungovalo na svoju dobu moderné Kino Palace, ktoré zmodernizoval najnovšou technikou. Autorom projektu budovy bol Ing. Ignác Weil, otec izraelského výtvarníka a nitrianskeho rodáka Shragu Weila, a špičkový architekt Ing. Friedrich Weinwurm. Július Stark od roku 1930 začal prevádzkovať aj svoje záhradné kino spojené so záhradnou reštauráciou s tanečným parketom. Vďaka Júliusovi Starkovi bolo kino uspôsobené na premietanie ozvučených filmov ako prvé na území Slovenska. Prvým premietaným ozvučeným filmom bol americký *The singing fool* (Spievajúci blázon), ktorý sa premietal v marci 1930. S podnikaním v oblasti kinopriemyslu bol spojený aj jeho syn Jozef Aurel Stark, ktorý prevádzkoval Kino Tatra (Novák – Pročka 2016, 63).

Júliusa Starka sa v roku 1938 dotklo opatrenie, ktoré preskúmavalo vlastníctvo kinolicencií oprávňujúcich uskutočňovať premietanie. Ako židovský podnikateľ nemohol byť vlastníkom kinolicencie. Aby sa zabránilo nežiaducim presunom majetku, prípadne nevýhodným obchodným operáciám, do podniku boli nominovaní vládni dôvernici, ktorí mali na chod s ohľadom na zámery a potreby štátu dozeráť. Kinolicencia pre Kino Palace pripadla Zboru Slovenskej ligy v Nitre. Július Stark po prešetrení spôsobilosti Policajným úradom mohol v kine zostať ako jeho námestník a de facto ho ďalej riadiť. V snahe zachrániť, čo sa dalo, podobne postupovala rodina aj v prípade Jozefa A. Starka a Kina Tatra. Kinolicencia prešla do rúk Hlinkovej gardy. Jozef A. Stark zostal v Kine Tatra ako námestník (Palárik – Mikulášová – Hetényi 2020, 101 – 104).

V septembri 1941 daroval Július Stark budovu, v ktorej sídlilo Kino Palace, neveste, manželke Jozefa Aurela Starka Kataríne Starkovej rod. Csiffáry. Ako dôvod uviedol túžbu nevestu zabezpečiť, keďže Katarína bola v tom čase tehotná. Starkovci sa vyhli prvej vlne deportácií zo Slovenska (marec – október 1942). Rodina požiadala o výnimku, ktorú v apríli 1942 aj získali, ale za ktorú museli zaplatiť 10 000 korún. V auguste 1944 vypuklo Slovenské národné povstanie a došlo k okupácii Slovenska nemeckou armádou. Okupácia sa dotkla Nitry aj rodiny Starkovcov. Členovia rodiny Starkovcov sa ocitli na zoznamoch osôb, ktoré mali byť deportované. Osudy Júliusa Starka a jeho manželky Gabriely sa naplnili v roku 1944. Júliusa zaradili do transportu do Auschwitz-Birkenau. Jeho manželka Gabriela bola umiestnená do nemocnice v Nitre. Neskôr sa rovnako ako jej manžel Július dostala do transportu, ktorý skončil v Auschwitz-Birkenau. Pri selekcii sa obaja dostali na stranu smrti. O ich osude sa po vojne rodina dozvedela len sprostredkovanou od preživších. Júliusa a Gabrielu Starkovcov Okresný súd v Nitre v roku 1947 vyhlásil za mŕtvych a deň úmrtia stanovil na 31. december 1944 (Palárik – Mikulášová – Hetényi 2020, 101 – 104).

Firma Singer a Szabó

Jedným z najväčších podnikov v Nitre v oblasti drevárstva a tesárstva bola Firma Singer a Szabó. Vznikla v roku 1903 v Nitrianskych Žabokrekoch. Od roku 1913 fungovala v Nitre, kde prevádzkovala skladisko stavebného a palivového dreva na Párovskej ulici (Nitra 1931). Mali vlastnú parnú pílu v Nemeckom Pravne, ktorú v máji 1929 postihol rozsiahly požiar, avšak vďaka hasičom sa pílu podarilo zachrániť pred úplným zničením. Vzniknutá škoda presahovala 20 000 korún (Hiradó 1929, 5). V nasledujúcom roku v decembri kvôli nízkemu dopytu museli zastaviť výrobu a prepustiť robotníkov (Roľnícke noviny 1930, 6). I napriek týmto udalostiam firma prosperovala ďalej, v roku 1931 zamestnávala 140 až 190 robotníkov, z toho 100 až 150 pri spracovaní dubovej kôry, ktorú vyvážali aj do zahraničia. Šéfovia firmy boli Herman Singer a Július Szabó. Herman Singer bol tiež členom predsedníctva Židovskej náboženskej obce v Nitre (Nitra 1931). V januári 1942 Ústredný hospodársky úrad (ÚHÚ) nariadil likvidáciu obchodu Júliusa Szabóa so stavebným a palivovým drevom, uhlím a stavebným materiálom na Párovskej ulici, Herman Singer tu už spomínaný nie je (Slovenský staviteľ 1942, 24).

Módny obchod Alexandra Frankla

S dlhoročnou tradíciou sa mohol popýšiť módny obchod Alexandra Frankla, ktorý bol založený okolo roku 1850. Alexander Frankl bol tiež členom predsedníctva Židovskej náboženskej obce v Nitre. Obchod sídlil na Rázusovej ulici 9 (dnešná Kupecká ulica) a predával prevažne dámsky módny tovar, ale aj tovar pre mužov a deti (Nitra 1931). Obchod bol likvidovaný v apríli 1941 (Úradné noviny 1941, 610).

Salvenderov textilný obchod

Salvenderov textilný obchod mal dlhú históriu. Firmu založil v roku 1851 Viktor Salvender starší, neskôr spolupracoval so svojimi synmi Alexanderom a Izidorom. Po smrti Viktora a Izidora riadenie firmy prevzal Alexander, ktorý neskôr pribral za spoločníka Viktora Salvendera mladšieho (Nitra 1931). Viktor Salvender mladší vlastnil obchodný dom v Nitre (Slovenská krajina 1932, 8) a bol činný v obchodnom živote mesta ako člen Spolku obchodníkov (Slovák 1930, 5) a pri ustanovujúcej schôdzi Slovenskej skupiny Pražského združenia na ochranu veriteľov v roku 1928 bol menovaný za člena riaditeľstva (Hiradó 1928, 5 – 6). Obchod so strižným tovarom a látkami arizoval Václav Kuchár (upn.gov.sk).

Firma synov Ignáca Weisza

Ďalšou firmou, ktorá mala dlhú históriu, bol Liehovar synov Ignáca Weisza. Firmu založil v roku 1851 Ignác Weisz. Po ňom firmu viedli jeho synovia Anton, Daniel a Móric, neskôr Daniel Weisz. Vyrábali koňak, borovičku, slivovicu a likéry (Nitra 1931). Od roku 1940 začali vyrábať ovocné a malinové šťavy. Majitelia firmy Alfréd a Leopold Weisz uzavreli v roku 1941 spoločenskú zmluvu s Eduardom Hýrošom, bývalým obchodníkom, ktorý získal 60-percentný podiel vo firme. V roku 1942 podľa vyhlášky 130/1942 ÚHÚ boli pôvodní majitelia z firmy úplne vylúčení, avšak ostali v podniku činní. Výlučným majiteľom sa stal Eduard Hýroš. Leopold Weisz bol ako žid deportovaný zo Slovenska, po skončení vojny sa nevrátil a bol vyhlásený za mŕtveho. Eduard Hýroš v marci 1945 zomrel pri bombardovaní. V roku 1946 vdova po Eduardovi Hýrošovi Mária

Hyrošová vo svojom mene a v mene svojich detí uzavrela reštitučnú dohodu s Alfredom Valom (predtým Weisz), ktorý podnik získal naspäť⁴.

Rauchwergerov rádioobchod

V roku 1931 otvoril Jozef Rauchwerger, odborník v elektronickom odbore, obchod s elektrickou technikou pre domácnosti. Ponúkal široký sortiment, najmä rádiá (Nitra 1931). Firma zanikla v roku 1941, kedy bola nariadená jej likvidácia (Úradné noviny 1941, 183).

ZÁVER

Židia boli vo svojich podnikateľských aktivitách všestranne zameraní. Vlastnili obchody s rôznym tovarom, najmä so zmiešaným tovarom, textilným tovarom, lahôdkami, ale aj s dobytkom, obuvou, drevom, elektronikou. Prevádzkovali a vlastnili aj podniky zamerané na výrobu alkoholických nápojov, sódy, pekárenských výrobkov, konzerv či stavebného materiálu. Poskytovali aj služby v oblasti finančnictva či vo sfére trávenia voľného času, ako napr. Kino Palace či Tatra. Medzi najväčšie a najvýznamnejšie patrili parný veľkomlyn Arpád a továreň na bridlicu – Ferrenit. Slubný vývoj však prešiel vznik slovenského štátu a začiatok druhej svetovej vojny. Rozsiahla protižidovská legislatíva prijímaná v slovenskom štáte prakticky znamenala koniec židovského podnikania. V rokoch 1940 – 1941 bolo v Nitre zlikvidovaných vyše 450 a arizovaných 95 židovských podnikov. Ich majitelia boli postupne zbavení svojich práv a väčšina bola deportovaná do koncentračných a vyhladzovacích táborov. Iba minimum z nich sa vrátilo. Pestrá židovská podnikateľská činnosť sa už nikdy neobnovila, zachovalo sa iba zopár budov na Kupeckej, Farskej, Mostnej ulici a Štefánikovej triede, kde obchody kedysi sídlili. V súčasnosti prebiehajú rekonštrukčné práce na budove bývalého Kina Palace na Radlinského ulici.

SUMMARY

In the 1930s, after the Great Depression, there was a boom in economy and businesses on a European scale. According to the census in 1930, 17,9 % of Nitra's population was of Jewish religion. However, their share in businesses was higher in percentage. They owned shops with various goods, especially mixed goods, textiles, delicacies but also with cattle, footwear, wood, electronics. Notable were the exclusive Braun cafe, the Vajda furniture store, Alexander Frankl's fashion store or the goldsmithery of Aron Antmann. They also operated and owned companies focused on the production of alcoholic beverages – the firm Ignac Weisz's sons; canned and smoked fish – Móric Zilz; wood processing and building materials – Firm of Singer and Szabó. They also provided services in the field of finance or leisure, such as Cinema Palace or Cinema Tatra. The largest and most important factories were the Arpád mill and the Ferrenit shale factory.

The growth of Jewish business continued until 1938, when anti-Semitic articles began to appear in the periodical press and Jewish stores were vandalized. The regulation about Sunday rest or the regulation of new trades had a restrictive effect on Jewish businesses as well. Then later in 1939 the extensive anti-Jewish legislation adopted by the Slovak state practically meant the end of Jewish businesses. It was primarily the Government Regulation no. 303/1940 on Jewish companies known as the so-called "second aryanization act". In the years 1940 – 1941 more than 450 Jewish companies were liquidated and 95 were aryanized in Nitra. Their owners were gradually deprived

⁴ Zázpisnica zo súdneho pojednávania o reštitučnej dohode je dostupná online na: https://www.upn.gov.sk/projekty/arizacie/vysledkyvyhladavania/?povodny_majitel=weisz&mesto_obec=nitra.

of their rights and most of them were deported to concentration and extermination camps. Only a minimum of them returned. The diverse Jewish businesslife never resumed.

LITERATÚRA

- Hetényi, Martin. 2021. Mestská politická elita v Nitre v 30. a 40. rokoch 20. storočia. In: *Acta historica neosoliensia* 24/1, 19 – 51.
- Könözsyová, Lucia. 2005. Príprava na arizačný proces vo forme nariadení o vládnych dôverníkoch v podnikoch ako prejav hospodárskeho antisemitizmu. In: *Nacionalismus v současných dějinách střední Evropy: od mobilizace k identitě*, 79 – 87.
- Nitra 1931. *Nyitravármegye*. Nitra: Anton Lówy a synovia.
- Novák, Juraj – Pročka, Richard. 2016. *Architektúra 20. storočia v Nitre*. Krakov: Towarzystwo Slowaków w Polsce.
- Palárik, Miroslav – Hasarová, Zuzana. 2020. Hospodárska a socioekonomická situácia v Nitre a v nitrianskom okrese v období autonómie Slovenska. In: *Studia Historica Nitriensia* 24/2, 456 – 504.
- Palárik, Miroslav – Mikulášová, Alena – Hetényi, Martin. 2020. *Nitra a okolie v rokoch 1939 – 1945. Dejiny Nitry a okolia v školskej praxi*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl I. Růst, koncentrace a hustota obyvatelstva, pohlaví, věkové rozvrstvení, rodinný stav, státní příslušnost, národnost, náboženské vyznání. www.digitalna.kniznica.info [10. 09. 2021].
- upn.gov.sk. <https://www.upn.gov.sk/projekty/arizacie/> [13. 09. 2021].
- Zubácka, Ida. 1997. *Nitra za prvej Československej republiky*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.

DOBOVÁ TLAČ

- Hiradó* 1929, XIII/133.
- Hiradó* 1928, XLI/66.
- Roľnícke noviny* 1930, XXVII/280.
- Slovák* 1930, XII/26.
- Slovák* 1940, XXII/228.
- Slovák* 1942, XXIV/192.
- Slovák* 1944, XXVI/107.
- Slovenský denník* 1922, V/9.
- Slovenský staviteľ* 1942, XII/1.
- Slovenská krajina* 1932, 94.
- Úradné noviny* 1941.
- Trenčanské noviny* 1919, I/36.

KONTAKT

Mgr. Marián Naster
SNM-MŽK – Múzeum holokaustu v Sereďi
Kasárenská 1005
926 01 Sereď
Slovenská republika
marian.naster@snm.sk

Mgr. Aneta Kozmárová
SNM-MŽK – Múzeum holokaustu v Seredi
Kasárenská 1005
926 01 Sered'
Slovenská republika
aneta.kozmerova@snm.sk